

*Яна Костянтинівна Товпеко,
аспірантка відділу конституційного права
та місцевого самоврядування
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРИНЦИП НЕДИСКРИМІНАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І ПРАВ ЛЮДИНИ

Заборона дискримінації є важливою гарантією реалізації прав та свобод людини і громадянина, закріплених як правозахисними документами міжнародного значення, так і законодавствами європейських країн, у тому числі й нашої держави. Будучи не тільки одним із ключових принципів права загалом, а й принципом застосування конституційно-правових норм про права людини, недискримінація тісно пов'язана з такими категоріями, як рівність, толерантність, гарантованість прав і свобод. Відсутність ефективного механізму захисту прав людини і заборони дискримінації як на міжнародному, так і на регіональному рівнях неминує суперечити ідеям правової соціальної держави та громадянського суспільства, а також призводитиме до проявів беззаконня і свавілля, виникнення осередків соціальної напруги.

Питання поняття, сутності та значення принципу недискримінації були та є предметом розгляду багатьох вітчизняних учених, серед яких Н. Дрьоміна-Волок, І. Кресіна, Л. Орбан-Лембрик, Т. Марценюк, С. Погребняк, П. Рабінович, О. Руднєва, Г. Христова, В. Шаповал та ін. Антидискримінаційна проблематика широко висвітлена у російській юридичній літературі, їй, зокрема, присвячені дослідження В. Карташкіна, К. Коршунової, М. Пожидаєвої, О. Осіпова тощо. Не применшуючи значущості наукового доробку вказаних та інших учених, можна констатувати наявність невирішених питань, пов'язаних безпосередньо з реалізацією принципу недискримінації на практиці, зокрема, в контексті гарантованості й забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Таким чином, метою статті є дослідження реалізації та значення принципу недискримінації в контексті дотримання прав людини в сучасних умовах глобалізації.

Дискримінація є небезпечним соціально-правовим явищем. Навіть у порівняно «м'яких» формах вона негативно впливає на психічний стан і особисті якості представників, які їй піддаються. За даними американських психіатрів, усвідомлення людьми того, що вони безсилі змінити своє нерівноправне становище, викликає в одних підвищену дратівливість, агресивність, в інших — знижену самооцінку, почуття власної неповноцінності, готовність задовольнятися нижчим становищем, що, в свою чергу, закріплює наявне упередження [1, с. 276]. Формування ворожої психологічної настанови щодо певних категорій населення з часом призводить до появи дискримінаційних форм відносин, які в подальшому сприятимуть нетерпимості, більш жорстким проявам упередженості, агресивним діям щодо дискримінованих категорій, обмеженню їх прав і свобод, конфліктогенним відносинам й екстремізму в суспільстві, що шкодитиме не тільки дискримінованим групам. Таким чином, розробка ефективного механізму захисту прав людини і заборона дискримінації є нагальними завданнями сьогодення.

Щодо природи соціальної дискримінації, то її формування відбувається у суспільстві під впливом соціальних стереотипів та упереджень. Під стереотипами розуміють відносно стійкі і спрощені образи соціального об'єкта, які формуються в умовах недостатньої інформації про іншу групу та її членів або є результатом узагальнення власного досвіду суб'єкта сприймання, до якого додаються відомості з книг, кінофільмів, фольклору тощо. Упередження визначають як негативні настановлення стосовно певних соціальних груп, зневажливе ставлення до членів якоїсь соціальної групи [2]. Таким чином, породжуючи нетерпимість і агресію, негативно наповнені стереотипи з

часом трансформуються в упередження, що, в свою чергу, спричиняє появу соціальної дискримінації.

Сучасні глобалізаційні процеси посилюють фрагментацію і локалізацію світу, етнополітичну суверенізацію та культурну сегментацію, що ставить на порядок денний питання про мультикультуралізм сучасного суспільства і толерантність як мистецтво жити разом, поважати інші думки, мову, релігію, традиції тощо [3, с. 31]. Лише право вбачається тим регулятором соціальної взаємодії, що спрямоване на утвердження рівності, толерантності та поваги до честі й гідності кожного, і є спроможним не тільки заохочувати та пропагувати мультикультуралізм, плюралізм і захист прав кожного, а й здійснити поновлення порушеного права у межах і порядку, визначеному законом, і притягнути порушника до відповідальності за вчинене правопорушення. Будучи сформованим у державно організованому суспільстві як основний нормативний регулятор суспільних відносин, право передбачає природно-правову і позитивно-правову іпостасі праворозуміння. Саме з ідеї природного права, яке є правом людини на життя і свободу виходячи із самої біологічної основи існування, й випливає вимога рівності та справедливості.

Законодавче закріплення рівності прав кожного вже реалізоване у більшості країн світу, проте реальний ефективний механізм забезпечення справедливості й рівності можливостей всіх є скоріш ціллю та перспективою на майбутнє. Як стверджує І. Тукаленко, модель рівності можливостей передбачає справедливий розподіл соціальних благ і привілеїв між сторонами, що конкурують (це, зокрема, стосується і рівної оплати за рівноцінну працю, рівний доступ до високооплачуваних ролей), при чому справедливий розподіл передбачає не революційний елітаризм, а створення сприятливих умов, рівноцінних стартових можливостей для різних категорій людей [4, с. 129]. У зв'язку із цим для розбудови цієї моделі та реального утвердження рівності необхідним видається не лише наявність законодавства, що закріплює перелік прав і свобод людини та громадянина без встановлення привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, а й діючий механізм його реалізації, який включає поновлення порушеного права, а також позитивні обов'язки держави у сфері протидії дискримінації.

Акти з прав людини міжнародного значення і законодавства переважної більшості країн світу, у тому числі й України, ґрунтуються на принципах справедливості, рівності та недискримінації. Так, за ст. 7 Загальної декларації прав людини всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний захист їх законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації. Аналогічні положення містяться в не менш значущих міжнародних нормативно-правових актах з прав людини, зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права тощо. Недискримінація є також фундаментальним принципом Європейського Союзу. Частина 1 ст. 13 Договору про заснування Європейської Спільноти передбачає вжиття заходів, потрібних заради боротьби проти дискримінації на підставі статі, раси, етнічного походження, релігії чи віри, психічних чи фізичних вад, віку чи сексуальної орієнтації [5].

На думку Т. Марценюк, саме універсальні міжнародні документи, які встановлюють принцип недискримінації у міжнародному праві, процедуру його виконання та відповідальність за порушення (нормативні або міжнародно-правові механізми) й універсальні міжнародні організації, які контролюють їх дотримання (інституціональні механізми), становлять універсальний міжнародний антидискримінаційний механізм. При цьому до нормативного антидискримінаційного механізму відносяться міжнародні угоди (конвенції, договори) та рішення міжнародних організацій (зокрема декларації), які встановлюють принцип недискримінації [6, с. 25–26]. Також до механізму захисту від дискримінації доцільно віднести дії конкретних держав на регіональному рівні, а саме: закріплення у національному законодавстві принципів рівності та недискримінації, вжиття заходів, спрямованих на захист громадян від дискримінаційних дій, ефективно розроблені процедури відновлення порушеного права та притягнення правопорушників до відповідальності.

Щодо поняття принципу недискримінації, який є основоположною засадою законодавства про права людини, С. Погребняк інтерпретує його як заборону необґрунтованого відмінного (іншого) ставлення (застосування розрізнення, винятків, обмежень чи переваг) до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, або єдиного (однакового) підходу до осіб, які перебувають у різних ситуаціях [7, с. 26]. О. Руднєва зазначає, що категорія недискримінації є комплексною, а її характеристика включає такі елементи: 1) зміст дискримінації — будь-які відмінність, винятки, обмеження або переваги; 2) її спрямованість — ослаблення (ліквідація, знищення, зменшення) правового або фактичного положення певної соціальної групи; 3) результат дискримінації — порушення рівності *de jure* або *de facto*, а також загрози останнього [8, с. 15]. За твердженням Г. Янковської, недискримінація за будь-якою ознакою базується на теорії принципів рівності та недискримінації загалом, які у сучасній правовій науці є складовою конституційних принципів прав і свобод людини та громадянина [9, с. 26].

Основний антидискримінаційний документ у європейській юридичній системі — Конвенція — не містить визначення термінів «заборона дискримінації», «принцип недискримінації», «дискримінація». Проте поняття дискримінації, що використовується на сьогодні Європейським судом з прав людини (далі — ЄСПЛ), було сформульовано у справі *Carson and others v. The United Kingdom* (2000 р.) як відмінність у ставленні до осіб, які перебувають в аналогічних або схожих ситуаціях [10]. Згідно з рішенням у справі *Willis v. The United Kingdom* (2002 р.) «дискримінація означає відмінність у поводженні з людьми в схожій ситуації, якщо це поводження не може бути об'єктивно та розумно виправданим» [11]. Таким чином, недискримінація передбачає відсутність такої відмінності, а саме поводження у межах рівності.

Відповідно до ст. 14 Конвенції користування правами та свободами, визнаними у цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою. Як зазначає Н. Дрьоміна-Волок, формулювання цієї статті у різних перекладах викликало суперечливе тлумачення термінів. Так, у французькому перекладі Конвенції використано термін «відмінність (*distinction*)», а в англійському тексті — «дискримінація (*discrimination*)». Очевидно, що ці поняття мають точки перетину, однак не кожна відмінність веде до нерівного поводження і є дискримінацією [12, с. 324–325]. У справі *Lithgow and others v. The United Kingdom* ЄСПЛ так тлумачить ст. 14 Конвенції: «...Суд хотів би нагадати, що стаття 14 не забороняє будь-яку різницю у поводженні в користуванні правами та свободами, визнаними в Конвенції. Вона захищає права осіб (у тому числі юридичних), які “перебувають в аналогічних умовах”, від дискримінаційної відмінності у поводженні. Для цілей статті 14 різниця у поводженні є дискримінаційною, якщо вона “не має об'єктивного і достатнього обґрунтування”, тобто якщо вона не переслідує “законну мету” або якщо “використовувані засоби і мета, на яку вони спрямовані, не є пропорційними один одному”» [13].

Цілком логічним, на нашу думку, є розмежування понять «різниця у поводженні» і «дискримінація». Соціальна справедливість для реалізації моделі рівності можливостей не завжди передбачає надання всім і кожному однакових умов. Метою соціальної справедливості є швидше сприяння такому розподілу благ і привілеїв між сторонами, який передбачає надання всім рівного доступу до реалізації своїх прав, свобод та законних інтересів без встановлення привілеїв чи обмежень за будь-якими ознаками, проте з урахуванням випадків обмежених можливостей осіб тощо. Так, дискримінацією не вважається спеціальна допомога держави вразливим верствам населення, надання пільг окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом, встановлення державних соціальних гарантій окремим категоріям громадян. У цих випадках здійснення розрізнення є виправданим.

Підсумовуючи зазначене вище, можемо зробити такі висновки:

1) дискримінація є негативним соціальним явищем, що формується на ґрунті наповнених негативними характеристиками стереотипів й упереджень, яке призводить до зневажливого ставлення, агресії, насильства, обмеження і порушення прав певних соціальних груп;

2) законодавче закріплення і реалізація принципу недискримінації є однією з необхідних гарантій забезпечення прав і основоположних свобод людини;

3) у сучасних трансформаційних умовах утвердження у суспільстві мультикультуралізму, толерантності, плюралізму та поваги до честі і гідності кожного є надзвичайно важливим завданням, спрямованим на подолання осередків соціальної напруги та конфліктогенних відносин;

4) розробка належного ефективного механізму захисту від дискримінації, що включає сукупність антидискримінаційних міжнародних документів у сфері прав людини, діяльність міжнародних організацій, а також відповідну діяльність держав на регіональному рівні, є нагальною метою як для міжнародного співтовариства загалом, так і для кожної конкретної держави.

Список використаних джерел

1. Конюх О. І. Етноцентризм як один із аспектів прояву самостворення особистості / О. І. Конюх // Проблеми сучасної психології. — 2014. — Вип. 23.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. До питання про міжгрупові конфлікти й упередження / Л. Орбан-Лембрик // Український центр політичного менеджменту [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=71&c=1649>.
3. Кресіна І. О. До питання про прояви дискримінації на расовому та етнічному ґрунті / І. О. Кресіна // Політичний менеджмент. — 2007. — № 4.
4. Тукаленко І. А. Від рівності прав до рівності можливостей / І. А. Тукаленко // Політичний менеджмент. — 2008. — № 5.
5. Договір про заснування Європейської Спільноти [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_017.
6. Марценюк Т. О. Гендерна рівність і недискримінація: посібник для експертів і експерток аналітичних центрів / Т. О. Марценюк. — К., 2014.
7. Погребняк С. П. Роль принципу недискримінації в загальній концепції рівності / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 3.
8. Руднева О. М. Поняття й сутність принципу недискримінації / О. М. Руднева // Проблеми законності. — 2010. — Вип. 110.
9. Янковська Г. В. Принципи мовної рівності та недискримінації / Г. В. Янковська // Право і суспільство. — 2013. — № 5.
10. Case of Carson and others v. The United Kingdom [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-97704>.
11. Case of Willis v. the United Kingdom [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60499>.
12. Дрьоміна-Волок Н. В. Принцип недискримінації у практиці Європейського суду з прав людини / Н. В. Дрьоміна-Волок // Наукові праці НУ ОЮА. — 2013.
13. Case of Lithgow and others v. The United Kingdom [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57526>.

Товпеко Я. К. Принцип недискримінації у контексті загальноєвропейських інтеграційних процесів і прав людини

У статті розглядаються аспекти сутності і реалізації принципу недискримінації в контексті дотримання прав людини у сучасних умовах глобалізації. Зазначається, що акти з прав людини міжнародного значення і законодавства переважної більшості країн світу, у тому числі й України, ґрунтуються на принципах справедливості, рівності та недискримінації. Автор обґрунтовує положення про те, що відсутність діючого механізму захисту прав людини і заборони дискримінації як на міжнародному, так і на регіональному рівнях неминуче суперечитиме ідеям правової соціальної держави та громадянського суспільства. У зв'язку з цим робиться висновок, що розробка ефективного механізму захисту прав людини і заборона дискримінації є нагальними завданнями сьогодення.

Ключові слова: рівність, принцип недискримінації, толерантність, права людини, соціальна справедливість, Європейський суд з прав людини.

Товпеко Я. К. Принцип недискриминации в контексте общеевропейских интеграционных процессов и прав человека

В статье рассматриваются аспекты сущности и реализации принципа недискриминации в контексте соблюдения прав человека в современных условиях глобализации. Отмечается, что акты в сфере прав человека международного значения и законодательства большинства стран мира, в том числе и Украины, основаны на принципах справедливости, равенства и недискриминации. Автор

обосновывает положение о том, что отсутствие действенного механизма защиты прав человека и запрета дискриминации как на международном, так и на региональном уровнях неизбежно будет противоречить идеям правового социального государства и гражданского общества. В связи с этим делается вывод, что разработка эффективного механизма защиты прав человека и запрет дискриминации являются неотложными задачами современности.

Ключевые слова: равенство, принцип недискриминации, толерантность, права человека, социальная справедливость, Европейский суд по правам человека.

Tovpeko Ya. The principle of non-discrimination in the context of European integration process and human rights

The article examines the aspects of nature and realization of the principle of non-discrimination in the context of human rights and globalization. It is reported that acts on human rights of international importance and legislation of the most countries of the world, including Ukraine, are based on the principles of justice, equality and non-discrimination. The author justifies the position that the lack of effective mechanism of protection of human rights and non-discrimination both at international and regional levels inevitably conflict with the ideas of social legal state and civil society. In this regard, it is concluded that the development of an effective human rights protection mechanism and prohibition of discrimination are a significant target to achieve.

Key words: equality, principle of non-discrimination, tolerance, human rights, social justice, The European Court of Human Rights.

УДК 340.12

*Денис Васильович Федоркін,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

КОМУНІКАЦІЙНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Усі функції управління державою потребують прийняття рішень, комунікації та обміну інформацією. Головна вимога у прийнятті рішень — наявність адекватної та точної інформації. Комунікація — єдиний спосіб отримання такої інформації. Комунікація як функція управління державою являє собою обмін інформацією, знаннями, інтелектуальною власністю в процесі взаємодії соціальних груп, особи, суспільства тощо.

Держава є власником, носієм та розпорядником публічної влади. Важлива та необхідна умова функціонування влади — отримання, аналіз, інформування та ефективне використання інформації. Таким чином, державне управління — це прийняття і реалізація рішень, заснованих на результативності використання сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як Д. Андреев, Н. Глазунова, О. Зайчук, В. Козбаненко, Н. Кузнецова, М. Назаров, Н. Оніщенко, М. Рассолов та ін. Щоб зрозуміти всю суть комунікаційної функції держави, передусім необхідно з'ясувати, що ж являє собою функція держави.

Зазначимо, що функції держави відображають її динамічну характеристику. Вони розкривають зміст діяльності держави для досягнення і здійснення тих цілей і завдань, які стоять перед нею у певний історичний період. Однак функції держави як основні напрями її діяльності не слід отождествляти із самою діяльністю, оскільки на практиці держава іноді ухиляється або спотворює ці напрями. Також не слід їх отождествляти з метою і завданнями, що стоять перед державою. Якщо мета вказує на те, до чого прагне держава, а завдання — на засоби і способи її досягнення у певних